گفتوگۆیەکی شانۆیی لەگەڵ نیهاد جامی.. بەشی چوارەم

..4

–کاتێک باسی تازەگەری دەکرێت، زۆرجار قسە لەبارەی شانۆنامەکانی سامەئیل بیکیت دەکرێت، بەتایبەت شانۆنامەی لەچاوەڕوانی گودۆ، شانۆی ئەزموونگەری کوردیش گەلاوێژەو بە ئەو شانۆنامەیە, لەم ساڵانەی دوایش کتێبێکی کوردیش کە توێژینەوەی شانۆیی بوو لەبارەی بیکیت بەناو کرایەوە، بە ئەوەی بچینە ناو بابەتەکە، با بەم شێوەیە بپرسین: بیکیت پێیوانەدی بە شانۆی ئەزموونگەری هەیە؟ ئەو دراماتۆرگ بوو نەک دەرهێنەر؟ ئایا شانۆی ئەزموونگەری دەتوانێت لە شانۆنامەوە لەدایک بێت؟

-با هیچ درێکت لەگەڵ نەکەم، بەهیچ جۆرێک ئارەزووم لەو پرسیارە نیە، لەبەر چەندن هۆکار، هەمووشیان لەخاڵێکدا کورت دەکەمەوە، دەڵێنجاندنی هەموو ئەو دەستانەیە، بەلام لەهەمان کاتدا، ئامادەییم تیا نیە لەهیچ جۆرە پرسیارێکیش ڕابکەم و خەم بدزمەوە، بەیە سەرتا با ئەو پرسیارە لەخەمان بکەین، ئایا ئەو دەرهێنرانەی شانۆی ئەزموونگەری عەراقی و کوردیی لەسەری وەستان خەیان باسیان لە شانۆی ئەزموونگەری کرد؟ ئایا ئارتە و گرۆتۆفسکی وتارێکیان لەو بارەیەوە هەیە؟ چونکە ئەوان بە خەیان بەدوای جۆگرەوەی شانۆی باو دەگەڕان، گرۆتۆفسکی دەیویست توێژینەوەیەکی ڕەخنەیی بە پرسەی ئامادەکردنەوەی ئەکتەر بخولقێنێت، بەیە کارەکەی زیاتر وابەستەی زانستی مرۆناسیانەوە بوو، ئارتە خۆنی بە شانۆیەکی سوریالیەوە دەبینی، شانۆیەک هاوشێوەی دنیای شیعریەکەی ئەندریە بریتۆن و تابلۆکانی سلڤادۆر دالی بن، بەڵام برێخت ڕاستەوخۆ وتاری نووسی لەبارەی شانۆی ئەزموونگەری، کاتێک باس لەئەزموونگەری دەکرێت لەشانۆی مایەر هۆلد، وابەستەی دنیای ئەزموونکاریانەی ڕاستەوخۆی بوو، بەڵام شانۆی ئەزموونگەری کوردیی کە لەمندالدانی شانۆی ئەزموونگەری عەراقیەوە هاتە بوون، برێخت و مایەر هۆلد بە ئەزموونکار نازانن، بەڵام وەک ئەوە دەڵێن ئاخە ئەزموونگەری دەتوانێت لەناو شانۆنامە لەدایک بێت؟
ڕاستیەکەی تەنیا لەناو شانۆنامە دەخولقێت، بەواتای ئەوە دراماتۆرگە توانی ئەو شانۆیە بخولقێنێت، لەبنەڕەتدا بەناوی پێشرەو خەی ناساند، دیارترین نمونەی ئەزموونکاریش ئەو دیدە دژە

ئەرستەییەی بەختت و بیکیتە، ئەو دوانە بە پیتەر بەروک پایەی شانەکەی بنیاتناوەو خەشی دانبەوە دەنەت، بەختت دەتوانەت ئەزموونکار بەت و دیدی لەژیکی ئەستەیی بگەەت بە لابردنی دیواری چوارەم و شانەکەی بە دیدی فەلسەفی مارکس و ماتریالیزمی دیالەکتیکەوە بەستەوە، شانەکەی رووبەرووی دیدەکی جوانیناسانەی نوەی شانەیی کرد، بەەام شانەی ئەزموونگەری لای خەمان ناتوانەت بەختوەک ئەزموونگەر ببینەت و لەناو فەلسەفەی ماركسیزمدا کورتی دەکاتەوە، جا با ئەوەش نەشارینەوە، گروپە کەمەنیستەکانیش نموونەیەکی خراپیان لەیادکانیان بەم شانەیە بەخشی، لەئاهەنگی یەکی ئایارو یادی شوراکاندا دەهاتن شانەنامەیەکی فەرکاری بەختیان دەهەناو وەک دروشم دەیانخستە ەوو، هەموو ئەو دیدە جوانیناسی و لەژیکی و فەلسەفییەی شانەکیان لەناو فەەمی ئایدیای کەمەنیزمی نیشان دەدا، بەەام شانەی ئەزموونگەری کوردیی دیارە لەدەرهەنانی کاک شەماە عومەر شانەگەری «لەچاوەروانی گەدە» ی خستەتە سەر شانە، لەم ماوەیەدا بیستم گوایە کاک دانا رەئووف وتویەتی بە قسەکردن لەسەر شانەی ئەزموونگەری کوردیی تەنیا دەبەت بگەەنەوە بە کتەبەکەی من، منیش لەرەدا لەوەەامی ئەو پرسیارە پشت بەکتەبەکەی بەەزیان دەبەستم، چونکە ەاست دەکات کتەبەکەی بەرەزیان دەکەمەنتەکی گرنگی کارەکانی خەیانە، ئەگەرچی کتەبەکە بە خەی پەویستی بەویە لەسەری بووەستین، چونکە نە توەژینەویە و نە ەخنەی شانەیی، بەەکو زیاتر وەسفەکی پەخشانیە، وا دەکات ئەزموونگەری سنورەکی فراوانی هەبەت لەشانەی کوردیدا لەمستەفا قەسیم و فازل جافەوە تا خەی و شەماە و گەزیزەو ئەوانیتر، بەەام بەەاستی دەستەواژە پەخشانیەکانی نابن بە دیدی ەخنەیی، ستایشەکانی بە پردی ئارتای فازل جاف بەهەمان شەوە زیاتر وەنەیەکی ستایشکاریانەی نمایشەکە، هەروەها باس لەشانەگەری چیرەکی باخچەی ئاژەلان دەکات بە کارەکی ئەزموونگەری و یەکەم ئەزموونی شانەی ژووری دادەنەت لەمەژووی شانەی کوردیدا، بە من تووشی سەرسوەمان دەبم کاتەک کەسەک لەبارەی نمایشەکی شانەیی دەنووسەت کە خەی دەرهەنەریەتی، سەرباری ئەوەی پەشتر وتمان شانەی ئەزموونگەری کوردیی وا تەگەیشتبوو شانەی ژوور دەبەت لەژوور نمایش بکرەت، نەک مەبەست لەشانەی بچووک بەت، دوای نیو سەدە هەشتا ئامادە نین دانبەو هەلەو خەوشانە بنەن، بەداخەوە شانەکارانی ئەو قەناغە نەیانتوانی و ناشتوانن بوەر بن و باس لەهەەکانیان بکەن، قسەکەمان لەسەر بیکتە، لەو رەژگارە بەپەی ئەو کتەبە کە دەیخوەنینەوە کاک شەماە ئەو کارەی خستەتە سەر شانە، با وەنەیەکی پانەراماییی ببەخشین، تاوەکو ەخنە ئاراستەی ئەو وەنەیە بکەین،

دوو ژن بە جل و بەرگی سپیەوە لەپانتاییەکی بەش بە مەم و قوماش چاوەروانی گەدە دەکەن، نمایشکە ووشەی رەژی سە یەمی بە زیاد کراوە، بوزە و لکی و مناڵەکە نەماون تا ئەرە فەمی نمایشکەیە، هەلبەت زیادکردنی ناونیشان ئەو دەزینەوە گرنگەی نوسەری کتێبەکە نیە کەوابزانەت شەماە زەمەنەکی تری بە بیکیت و چاوەروانیەکەی زیاد کردووە، بەکو گومانکردنە لە ئەزموونگەری خەی، ئەمە کاک شەماە باش دەزانەت ئەو دەقەکەی بیکیتی لە شانەنامەیەکەوە گەیووە بە دیدەکی پەرفەمانسی نەوەک بە شانەیەکی ئەزموونگەری، دەنا سە کارەکتەر وون دەبن، ئەوە بە شانەنامەکەی بیکیتە؟ کەواتە شانەی ئەزموونگەری کوردی شانەی کورت کردەوە بە چەند دیالەگ و داشتنەوەی پانتایی شانە لەەی ئەو موفردانەی بە شانەی وەنەیی عەراقی گرنگ بوون، کاتەک ئەو هەموو ستایشەی شانەکارانی عەراقی لە ئەرشیفی رەژنامەکانی هاوکاری و پاشکەی عەراق دەخوەنینەوە، لەوە تەدەگەین، شانەی ئەزموونگەری کوردیی ئاشت کردنەوەی شانەی کوردیە لەگەە شانەی عەراقیدا، شانەی وەنەیی کەنترەکردنی نمایشە بە بیانوی فەمی باەا، هەستی کوردبوون دەبردرەتە پەراوەزو پەویستە کارەکتەرەکان بجولەنەوە قوماشی سپی و مەمیان لەگەە بەت، نەمانی وەنەی ماەی کوردیی لەناو نمایشکاندا بەرزبونەوەی شانەی ئەزموونگەری کوردیی نیە بەلکو تەسلیمبونی گوتاری شانەی کوردیی ئەو رەژگارەیە، بە ناو شانەی عەراقی، ئەوە بەهیچ جەرەک، سەینەوەی مەژووی ئەو شانەیە نیە، هەندەی لەنەبونی ئاراستەی ەخنەیی بە ابردوو، پەویستە پەردە لەسەر بەشەکی تەگەیشتنەکان هەبدرەنەوە، بەداخەوە ئەوان خەیان تا ئەستاش توانای ئەویان نیە قسە لەو ساتەوەخت و ئاراستەکانی بکەن.

-قسەیەکت سەرنجی اکەشام، ئاماژەتان بە ئەوە کرد کەوا پیتەر بروک پایەی شانەکەی لەسەر برەخت وبیکیت بنیاتناوە، ئایا ئەوە مانای وایە ئەو ئەزمونکارە؟

- خەی ەنگە ئەو پرسیارە بمباتە سەر تەواوکردنی قسەکانم، من ئاماژەیەکی خەرام کرد، بەیە لەردا کەمەک دەوەستم، ئەوە ئاماژەی من نیە، ئەو بە خەی باس لەوە دەکات، پایەی شانەکەی لەسەر بیکیت و برەخت بنیاتنراوە، بەام ئەوە کورتکردنەوەی شانەی ئەو نیە بە ئەو دووانە، هەندەی ئاماژەیەکی ەوونە کە پیتەر بروک ئەزموونکارەو لەرەحی ئەزموونکاری تەگەیشتووەو دەگەەتەوە بە ئەو دوانە، بەام ئاخە ئەوە بەو مانایە چاوپەشی لەهەندەک شت بکەین؟ زەرجار دەبیستین و

دەخوێنینەوە، هەبەت تەنیا لەناو نووسینی کوردی وعەرەبیدا گوایە بروک تیەریستەکی شانییە، ئەوانەی ئەو دەستواژەیە دەنووسن، بەدەنیایی لەتیەر تەنگەیشتوون و ناتوانن تیەرو یادداشتی پرەڤە لەیەکتر جیا بکەنەوە، با بیرمان نەچێت شانە هونەرەکی سادە نیە، سادەبوون قوناییی بوونە لەشانەدا، شکسپیر و ئەپسن و چەخەف شانیان وا نووسیوەتەوە، نابەت یاری پەبکەیت، ەنگە بپرسیت ئەی بە باس لەوە دەکرەت بروک دیمەنی کەتایی هاملەت دەنەتە سەرتا؟ دەی منیش دەپرسم بە وا دەکات؟ چونکە دەیەوەت لە دیدی ئەزموونکاتری برەخت سەیری بابەتەکە بکات، بە ئەوەی لەقسەکانمان دوور نەکەوینەوە، دەمەوەت بەم بروک تیەریستەکی شانیی نیە، تەواوی کتەبەکانی بریتین لەتەگەیشتن و نووسینەوەی نهەنی شانیی خەی نەک نهەنی نمایشی شانیی، ئەو یادداشتی پرەڤەکانی خەی دەکات و لەو ەوانگەیەوە قسەیان لەبارەوە دەکات، ئەوە تیەر نیە، هەندەی نووسینەوەی پرەڤەو خوەندنەوەی ەووبەرەکانی بیرکردنەوەی شانیی خەیەتی، بەام مەرج نیە دەرەنجامەکان بە هیچ دەرهەنەرەک راست بەت، بە من مایەی پەکەنینە کەسەک بیەوەت هەەی دەرهەنانی خەی ناوبەرەت بە پانتایی بەشی بروک، بەیە دەبەت ناچار بین لەیت تەبگەین، بینەر پەویستی بەوە نیە بزانەت پانتایی بەشە، گرنگ ئەو پانتاییە دەتوانەت ەووبەرەکی ەوون بە دیدی بینین ببەخشەت؟ ئایا شانەنامەکە بە خەی وەنەیەکی درامی ەوونی هەیە؟ هەبەت بە توەژرانی شانە کتەبەکانی بروک بە خوەندنەوە و ناسینی دەرهەنەرەک و ئەزموونەکەی گرنگە، بەام مەرج نیە گریمانەی بە ناو شانەی کوردیی بکەین.

زمانی کوردی لە ەژئاوای کوردستاندا.. فەریدوون سامان

لە بیستەکانی سەدەی ەابردوودا هەر لەگەە دامەزراندنی دەوەتی نوەی سوریا، مەگەر بە ماوەیەکی کەم تەبەت لەسەردەمی ئینتدابی

فرەنسییەکان دەرفەتێک بە کوردانی دانیشتووی شام ڕەخسا، لە بواری زمان و کەلتوور و چاپەمەنیدا چالاک بن، لەوانەش وەشاندنی گۆڤاری هاوار(١٩٣٢)، ئەگینا هیچ ئاماژەیەکی دەستووری و یاسایی لەو وەاتەدا بە زمان و کەلتووری کوردیدا نەکراوە، ڕاستە وەک کەماری تورکیا بە ڕەسمی زمانی کوردی قەدەغە نەکرابوو، بەڵام لەکایەکانی پەروەردەو فێرکردن و فەزا گشتییەکانی فەرمانگە حکوومییەکان، تەنانەت لە بواری چاپ و بڵاوکردنەوەشدا لەلایەن دیمەشقەوە زۆر بەتوندی دژایەتی زمان و ناسنامەی کوردی کرا، لەو سەنگەیەشدا هاووڵاتییانی کورد دووچاری زیندان و ڕاوەدوونان و ئاوارەیی تەنانەت کوشتنیش هاتوون.

دوای سەرهەڵدانی ڕەژاوای کوردستان و دواتر دامەزراندنی کانتۆنەکان و دەسەڵاتی خۆسری لەو هەرەمدا، بزاڤێکی کەلتووری و زمانەوانییان بە فەراهەم بوو و ئاستی خوێندنی کوردی لە سەکتەری پەروەردەو فێرکردندا گەیشتە قۆناغێکانی زانکۆ(زانکۆی ڕەژاوا لە کۆبانە بە نموونە)، بەڵام کاتێک زمانی کوردی لەلایەن حکومەتەکەی شەرعەوە بە فەرمانی ڕەسمی دەخرەتە ناو قوتابخانەکانی ڕەژاواوە، ئەمە تەنیا باسی قۆناغێکی جیاواز دەکەین، باس لە لاپەڕەیەکی نوێ دەکەین لە پەیوەندی نێوان دەوڵەتی سوریا و شوناس و کولتوور و زمانی نەتەوەیەک کە لە مێژە تووشی پەراوێزخستن بووە.

وەزارەتی پەروەردەی سوریا ڕەنمایی جەبەجێکاری سەبارەت بە فێرکردنی زمانی کوردی لە قوتابخانە حکومی و ئەهلییەکاندا دەرکرد. ئەم بڕیارە شایەنی ئەوەیە بە هەمنی و بە زیادەڕەوی و کاردانەوەی سەزداری و لە چاویلکەیەکی سیاسی و یاساییەوە بخوێنرێتەوە و لەبەرچاو بگیرێت، تا بزانین چی بەدەست هاتووە و چی دەبێت لە داهاتوودا بەدەست بهێنرێت. لە ڕاستیدا بەشێک لە هاووڵاتیانی کورد ڕەخنەیان لەو بڕیارە گرت، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە فێرکردنی زمانی کوردی بە تەنیا بە ئاستی مافێکی نەتەوەیی و زمانەوانی بەرز نابێتەوە و ئەوەی پێویستە دانپێدانانی زمانی کوردییە وەک زمانێکی ڕەسمی نەک وەک زمانێکی نیشتمانی بخوێنرێتەوە، بەتایبەتیش لە ناوچانەی کە زەرینەی دانیشتووانی مێژوویی کورد پێکدەهێنن. پێموایە ئەم داخوازییەی کورد ڕەوایە، مافی گەلان بە زمانەکیان نابێت تەنها لە خوێندنی ئیختیاری یان قۆناغێکی سنووردار بێت. بەڵام ئەو پرسیارەی ئەمە دەبێت لە خەمانی بکەین ئەویش ئەوەیە ئایا پێویستە ئەم هەنگاوە مێژوویییە بکەینەوە، تەنها لەبەر ئەوەی کەتایی ڕەگەکە نییە؟

بەڵای من نەخێر. هەنانە ناوەوەی زمانی کوردی بە ناو خوێندنگەکانی ڕەژاوای کوردستان لە ڕەگەی بڕیارێکی فەرمی کە لە لایەن وەزارەتی

پەروەردەی سووریاوە، گەلانکاریییەکی بەرچاوە لە مێژوویەکی دوور و درێژی ئینکاری و پەراوێزخستن. لە ڕووی سیاسییەوە ناژیرانە دەبێت کە بەهای ئەم هەنگاوە کەم بکەینەوە تەنها لەبەر ئەوەی هەموو داواکارییەکانی کوردی بەدی نەهێناوە. دەیان ساڵە کورد لە سوریا لەژێر سیاسەتێکی ڕەگەزپەرستانەدا دەژین، کە بەشێکی بنەڕەتی لە ناسنامە و کەلتوور و زمانییان ڕەتکراوەتەوە. ئەوان تووشی ستەم و هەڵاواردن هاتوون، سیاسەتگەلێک کە بوونی زمان و ناسنامەی کوردی لە کایەی گشتیدا لاواز کردبوو. لە هەندێک کاتدا کارەساتەکە گەیشتە ئەو ئاستەی کە نەوەکان لە مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤ بە ترس و فێربوون زمانەکەیان زەوت بکرێت. بەیە ئەمە ناساندنی زمانی کوردی هەڵگری بەهایەکە کە لە وردەکارییەکانی میتۆد و شێوازی وانەگوتنەوەدا تەدەپەڕێت. دانپێدانانە بەوەی کە زمانی کوردی زمانێکی زیندووە، و ئاخەوەرانی ئەو هاووڵاتییانەن کە مافی ئەویان هەیە منداڵەکانیان لە ناو خوێندنگەکانی سوریا گوێیان لە ئاوازی زمانەکەیان بێت، نەک لە پەراوێزدا و لە پشت دەرگا داخراوەکانەوە بن. لێرەدا دەبێت ڕوونتر بین: ستایشکردنی بەیارەکە بە واتای وازهێنان لە داخوازییەکانی دیکەی کورد نییە. دەتوانین بڵێین ئەمە سەرەتایەکی باشە بە ئەم هەنگاوە، لە هەمانکاتدا دان بەوەدا بنێین کە گەشتەکە کۆتایی نەهاتووە، دەتوانین پشتیوانی لە فەرکردنی زمانی کوردی بکەین لە هەمانکاتدا داوای مافی زیاتری زمانەوانی و کەلتووری بکەین. دەتوانین ئەو بەیارە بە خاڵی دەستپێک بزانین و داوا بکەین کە ئەم سەرەتایە پەرە بسەنێت بە دانپێدانانێکی دەستووری ڕوونتر بە مافەکانی هەموو گەلی کوردی ڕۆژاوا، لە پێش هەموویانەوە مافی کورد بە زمان و ناسنامەو کەلتوورەکەی، و زامنی پێگەی زمانی کوردی وەک زمانێکی فەرمی لە ناوچە کوردنشینەکاندا، لە چوارچێوەیەکی دەستووری و ئیداریدا کە مافەکانی هەموو سووریەکان مسۆگەر بکات بەبێ ئەوەی کەمێک لە مافی هەر گروپێکی تر، ئەمانە دژایەتی نین، بەڵکو سیاسەتی پێگەیشتوو ناچارمان ناکات لە نێوان دانپێدانان بەو شتەی بەدەست هاتوون و داوای ئەوەی هەشتا بەدەست نەهاتوون هەڵبژێرین.

کوردی ڕۆژاوا بە درێژایی مێژووی سوریا باجی قورسیان داوە، لەپێناو ئازادی و دادپەروەری ڕەکانیان کردە قوربانی، و بەرگەی ساڵانێک لە ستەم و هەڵاواردنیان گرت و باجی ستەمکارییان داوە، لەگەڵ ئەو سەختییەی ژیان کە ناسنامە و زمان و بوونی کولتووریان کردە ئامانج. بەیە ئەم قۆناغە نوێیە پێویستی بە گوتارێکی سیاسی جیاواز هەیە. نامانەوێت مافی زمان ببێتە مایەی ململانێی نێوان سووریەکان. کورد دەیەوێت زمانی کوردی ببێتە بەشێکی سروشتی

سوریای نوێ، هەروەک چۆن دەیەوێت زمانی عەرەبی زمانی یەکگرتووی دەوڵەت بێت و مافی هەموو پێکهاتەکانی سوریا بە جیاوازی پارێزراو بێت. زمان دیواری نێوان مرۆڤکان نییە؛ زمان پردێکە بە شکڵی مرۆڤ، داننان بە زمانی کوردی، عەرەبێک کەم ناکاتەوە، هەروەک چۆن داننان بە زمانی عەرەبی، کوردێک کەم ناکاتەوە. دەوڵەتێک کە ڕێز لە فرەچەشنی زمانەوانی و کولتووری خۆی بگرێت، لاوازتر نابێت، بەڵکو زیاتر متمانە بە خۆی دەکات و باشتر ئامێزی بە بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی یەکسان دەکاتەوە.

لەرەوە ئەرکی ئەمڕۆی کوردی ڕۆژاوا هەر تەنها ئاهەنگگێڕان نییە بە بۆیارەکە، نە هەرشکردنە سەری، بەڵکو کارکردنە بە سەرکەوتنی. پێویستە داوای مامەستایانی شارەزا، و میتۆدی کوالیتی بەرز، کتێبی خوێندن، ئاهەنان، ژینگەیەکی گونجاوی فێربوون و چاودێری جێبەجێکردنیان بکەن. چونکە مافەکان تەنیا بە دەرکردنی فەرمان نابنە واقیع؛ مافەکان پێویستیان بە دامەزراوە هەیە بە پاراستنیان، خوێندنگە بە جێبەجێکردنیان، کۆمەڵگەیەک کە بزانێت چۆن بیانپارێزێت. هەروەها ئەمڕۆ کورد بەرپرسیارێتییەکی گەورەی لە ئەستۆدایە. ئەگەر دەیانەوێت زمانی کوردی لە پەروەردە و کارگێڕی و کۆمەڵگەدا ئامادەییەکی بەهێزی هەبێت، پێویستە کار بە پرۆپۆزەدانی، ئاهەنانی کارمەندەکانی، بەرهەمهێنانی کتێب و پرۆگرامی خوێندن، هاندانی منداڵان و لاوان بە فێربوونی و لە داخوازییەکانی بگەیەن بە پێژەیەکی هەمەلایەنەی فەرهەنگی و پەروەردەیی.

ماوەیەکی زۆر چاوەڕێی ئەوە بووین کە زمانی کوردی بە فەرمی بخرێتە ناو قوتابخانەکانی سوریاوە. با وەک شایەنی خۆی سەیری ئەم ساتەوەختە بکەین.ئەمە کۆتایی نییە، بەڵام بە دەنیاییەوە هەنگاوێکی زوو تەپڵە نییە. هەنگاوێکی مێژوویە دوای دەیان ساڵ کە زمانی کوردی لەو پێگەیەی کە شایەنیەتی بەهرەمند نەبوو. بەیە گەڕەکە کورد پێشوازی لە بکەن، کاربکەین بە دەنیابوون لە سەرکەوتنەکەی. لەهەمانکاتدا پابەندی تەواوی مافەکانی خەیان ببنەوە بە مافی کورد بە ئەوەی زمانەکەیان بەشێکی دانەبڕاو بێت لە پێکەری دەستووری و ئیداری سوریای نوێ، هەروەها بە مافی ناوچە کوردییەکان کە پێگەی فەرمییان هەبێت بە زمانی کوردی کە ڕەنگدانەوەی تایبەتمەندییە دیمۆگرافی و مێژوویە ناوازەکانیان بێت.

کورد زمانێکی ناوێت کە تەنیا ڕێگەپێدراو بێت؛ ئەوان زمانێکیان دەوێت کە ڕێزی لە بگیرێت. مافێکی کاتیمان ناوێت؛ مافێکی هەمیشەییمان دەوێت، کە لە دەستووردابچەسپێت. جیاوازییەکی بەرچاو

هەیە لە نێوان ڕەتکردنەوەی هەنگاوێک چونکە نەگەیشتووەتە ئەنجام و پێژراندنی وەک سەرتایەک و بەردەوامبوون لە ڕەگاکەدا. با ئەوەی بەدەست هاتووە بە جددی وەربگرین و بە بەردەوامی داوای ئەوەی دەمنەتەوە. مافەکان لە یادەوەریدا پارچە پارچە نین، بەڵکو لە سیاسەتدا بنیات نراون، ئەستا زانکۆی ڕۆژاڤا لە نزیکەوە بەدواداچوون بە ئەو بەیارانە دەکات کە لەم دواییانەدا وەزارەتی پەروەردەی سوریا سەبارەت بە کەمکردنەوەی وانەکانی زمانی کوردی بە سێ وانە لە هەفتەیەکدا دراون. لەم چوارچێوەیەدا زانکە لە ڕەگەی هەڵسەنگاندنی ئەکادیمی و پەروەردەیی خەیەوە جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئەم پەوەرە پاشەکشەیە لە مەدەلی پەروەردەیی وەرگیراو، هەنگاوەکە بە دواوە کە ڕەگری دەکات لە گەشەسەندنی بەردەوامی سیستەمی پەروەردە لە ساڵانی ڕابردوودا لە ڕۆژاوای کوردستاندا.

لە ماوەی ١٢ ساڵی ڕابردوودا، تاقیکردنەوەیەکی زانستی و مەیدانی گشتگیر لە ڕۆژاڤا/باکور و ڕۆژهەڵاتی سوریا ئەنجامدرا، کە تێیدا سیستەمێکی پەروەردەیی گشتگیر دامەزرا و زمانی کوردی وەک زمانی سەرەکی پەروەردە و توێژینەوە لە هەموو ئاستەکانی پەروەردەدا ناسێندرا. ئیتر بەکارهێنانی زمانی دایک تەنیا لە بەشی ئەدەبی و زانستە مرۆییەکاندا سنووردار نەبووە، بەڵکو فەرکردنی هەموو بوارە زانستی و پزیشکی و کارپێکراوەکان – وەک بیرکاری و فیزیا و کیمیا و ئەندازیاری- بە پێی پرۆگرامە زانستییەکان و ستاندارد پێشکەوتووەکانی ئەکادیمی لەخۆگرتبوو. جیاکردنەوە و سنووردارکردنی زمانی فەرکردن بە سێ وانەی هەفتانە و مانەوەی وەک پێکهاتەیەکی زمانی لاوەکی، لەبری ئەوەی ببێتە بنەمای سەرەکی بە گوتنەوەی بابەتەکانی زانستی، لێکۆتەی نەرێنی پەروەردەیی و ئەکادیمی هەیە، وەک:

- کەمکردنەوەی توانای تێگەیشتن و شیکردنەوەی خوێندکارانی کورد بە دابەینی لە ژینگە زمانەوانییەکەی کە زیاتر لە 12 ساڵە وەبەرهێنانی زانستییان تێدا کردووە.
- وازهێنان لە ژێرخانی ئەکادیمی و دەستکەوتەکان کە لە ڕەگەی هەوە و سەرچاوەکانی پەروەردە لە ماوەی تەواوی ١٢ ساڵدا بنیاتنراون و پەرەیان پێدراوە.
- پشتگوێخستنی پەوەر و ڕەکەوتنە نودەوڵەتییە پەروەردەییەکان کە جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە پەروەردە بە زمانی دایکی فاکتەری سەرەکییە بە دەستبەرکردنی کوالیتی پەروەردە و جێبەجێکردنی داهێنان و بیرکردنەوەیەکی ڕەخنەگرانە.

ڕاستکردنەوەی ڕەوتی پەروەردەیی باشترین چارەسەری ئەکادیمی لە سنووردارکردنی زمانەک نییە لەسەر حیسابی زمانەکی دیکە، بەڵکو لە ئەگەری وەرگرتنی مەدەلی خوێندنی دوو زمانداید. ئەمەش مەدەلەکی زانستییە و لەسەر ئاستی جیهانی جێبەجێ دەکرێت. دەرفەت دەخسێنێت بە فێرکردنی زانست و بابەتەکانی سەرەکی بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی شانبەشانی یەکتر، بە شێوەیەک کە پاراستنی مافە زمانەوانی و کولتوورییەکانی خوێندکاران مسۆگەر بکات، توانای زانستی و پێوەندی کردنیان بەرز بکاتەوە، هەروەها پردی یەکەیزی ئەکادیمی و نەتەوەیی لە بری سیاسەتی دوورخستنەوە و پەراوێزخستن دروست دەکات.

مافی خوێندن بە زمانی دایک لە لقە جیاجیاکانی زانست و زانستدا مافێکی ئەکادیمی و مرۆڤە و لە ستاندارد و ئەکەوتنە نێودەوڵەتییەکاندا پارێزراوە، هەروەها ئامرازێکی سەرەکییە بە دەستبەرکردنی سەقامگیریی پرسەی خوێندن و پەرەپێدانی توێژینەوەی زانستی. جگە لەوەش بە بنیاتنانی سیستەمێکی پەروەردەیی گشتگیر و بەردەوام، پێویستە فرەزمانەوانی بەهێز بکرێت و بەرنامەی پەروەردەیی گشتگیر بگیرێتەبەر، لە بری جێبەجێکردنی سیاسەتی سنووردارکردن و پەراوێزخستن

لەسەر ئەم بنەمایە، زانکۆی ئۆزاڤا داوا لە لایەنە پێوەندیدارەکان دەکات کە چاو بەو بەیارە بخشێننەوە کە پێشتر ئاماژەمان پێکرد، لە سنووردارکردنی بازنەی خوێندن بە زمانی کوردی، هەروەها کاربکەن بە پاراستن و پەرەپێدانی ئاستی ئەکادیمی و پرۆگرامە زانستییە گشتگیرەکان کە لە ماوەی ١٢ ساڵی ڕابردوودا بە زمانی کوردی دەگوترێنەوە – لەوانەش ئەگەر خەشکردن بە پەرەپێدانی مەدەلی پەروەردەی دوو زمانەیی بەردەوام بە مەبەستی دەنیابوون لە داهاتووی خوێندکاران و پاراستنی کوالیتی سیستەمی پەروەردە. ئەگینا بە شێوەیەکی کە بەیاری لەسەر دراوە لە هەفتەیەکدا سە وانە بخوێنرێت، پاشکشەیەکی گەورەیە لە خوێن و خواستی گەلەکەمان لە ئۆزاوای نیشتمان.

فەریدوون سامان

ڕەخنەی شیعریی: ئیستاتیکای زمانی شیعر.. سەران محەمەد

وەك چۆن شیعری ڕەمانتیکی و ڕەمزیی، دەرچوون بوون لە قاڵبی شیعری باو، هەر ئەوەش ڕووی دا لەگەڵ پەخشانە شیعردا، کاتێك شاعیران لەهەوڵی یاخیبووندا بوون لە هەموو دەسەڵاتێکی شوێ، کە لەمپەربوو لە بەکارهێنانی زمانی تاکەکەسی، تا چیدی ملکەچی ئەو چوارچێوە ئامادانە نەبن کە دەبوو زاراوەو هەستەکانی تێدا دابەژرایە.
لە ڕاستیدا پەخشانە شیعر مانای دەرچوون نییە لە هونەرەکانی شیعر، بە بیانوی داهێنان و ئازادبوون، بەکو لەویشدا کورتبێی و چەبوونەوەو یەکێتی بابەت و ڕەوانبێژی پەویستەو دەبێت ئامادەییان لە دەقدا هەبێت، تا بەرهەمێکی باشمان بەرهەم بێت. گەر نا تەنیا مانا دەبێتە چەق و دەنگ و مۆسیقا پاش دەکەون، ئەستە تیایدا جێی وەزن وکێشە شیعریەکان دەگرێتەوە.
کەواتە شیعر بەهەموو جۆرەکانییەوە کاتێك بوونی دەبێت کە ئیرادەی داهێنان و ئاگاهی، بوونیان هەبێت. وەك ئەوەی (ماکس جاکوب) جەختی لەسەر دەکاتەوە، کە لەڕەدا هونەر: ئیرادەی دەربڕینە کە لە قووڵایی خودەوە سەرچاوە دەگرێت، بە شێوەیەکی تەکمەو پوخت.
کاتێك شیعر لە دەست ڕەساکانی کلاسیك دەرهێنرا، ئیدی تەکەبوونێکی زۆر لە نێوان دەقی باش و خراپدا دروست بوو، چونکە ئەو پێوەرانەی ڕوون و ئاشکرابوون کە شیعری کلاسیکی لەسەر دەهێنرانەوەو پە هەدەسەنگێنران بۆرەو کاڵبوونەوە و بایەخ پێندان چوون و زیاتر بەرهەمە شیعرییەکان پشتی بە دیدو سەلیقەو مەعریفەی شاعیرو ماناکان دەبەست، ئیتر لەرەوە گۆڕاوەك دەخولقێت و ڕەسەن و نارەسەن بە ئاسانی بە هەمووان لەك جیاناکرێتەوە.
جێی ئاماژەشە کاتێك ئارتەر ڕامبۆی قەلەندەر ئەو ڕچەیەی شکاند، هەر بەو سیفەتە بوو کە شیعر پەیوەست بکات بە گەڕان بە دوای نەزانراودا و زیاتر بۆرەو متافیزیکا پەلکێشی بکات، وەك لەوەی تەنیا بە شێوەیەکی هونەریی دابەژرێت، وەای ئەوەی خۆی بووە سەرمەشقی ئەوەی کە پەخشانە شیعر گەشە بسەنێت و بە ڕەسەنایەتی و تەکنیکی ناوازەوە کامەی بکات.
ڕەخنەنووس برونە لاتەر لە ڕەخنەی بنەماکانی تازەگەریدا شتێک لە

وەهم و ووتکردنەوە دەداتە پاڵ ئەو هەوڵانەی لەژێر ئەم ناوەدا دەدرێن، بەمانای ئامێرکانی دامەینی ئەو ماسکانەی کە بە ستراتیژی سەرکی ڕەخنەی تازەگەریی لەقەڵەم دەردەن، بەیە ئەو دەنووسێت: "هەمەینی ماسکەکان ئەرکی پیرەزو ڕاستەقینەی تازەگەرییە، بوونی پاشخانی ڕاستەقینەو تەواو لەگەڵ ڕەشنبیریی ساختەدا لەك جیا بکرێتەوە. لەبری ئەوەی تەماشای دەقەکی ئەدەبی بکەین وەك هەکاری شاردنەوەی بەرژەوەندی چینەك یان سیاسەتەك، با تەماشای بونیادی سەرکی بکەین کە لەسەر چەند کەرەکەیەکی ئاست جیاواز پێکهاتووە، لەوانە: زمان، نووسەر، تەکنیك، دەزگای ئەدەبی، جەماوەر"..

بەڵێ، لە پێناسەی شیعردا زەر وتراوە، لەوانە: "ئەو ئەدەبەیە کە ئاگاهی ئەندەشەکردنەکی چە لە خە دەگرێت سەبارەت ئەزموونەکی دیاری کراو، یان پەرچەکردارەکی هەستەکی یان سەزردارییە لە ڕەگای زمانەکی پوخت و بژاردەوە لە هەموو ڕووکانی ماناو زاراوەو ئەقاعەوە پێکدێت".

هەروەها ئەندەشەکردن کە پنتەکی سەرکی شیعر داگیردەکات، بریتییە لە توانای ئەقە لە ئامادەکردنی وێنەی زیهنی و مانای تازەدا، کە پەشتر بوونیان نەبوو بێت لەواقیعی هەستەکیدا، ئەمەش کاریگەریی لەسەر وەرگر دروست دەکات و هەستەکانی دەخرەشێنێت و کاردانەوەی تیادا فەراهەم دێنێت، دادەنرێت بە بنەمایەکی سەرکی نووسینی شیعر، کە سنووری واقیع دەبڕێت بەرەو جیهانگەلێکی نوە لە ماناو هونەردا.

ئیبن سینای شاعیرو فەیلەسوف ئەندەشەکردن بە سیمایەکی تایبەت دادەنێت کە شیعری پە لە پەخشان جیادەکاتەوە، لەڕەدا بواری ڕاستی و درۆیی تەدا جیا ناکرێتەوە، چونکە خولگە سەرکییەکەی زمانە لە ڕووی خەیاڵ و ئەندەشەکردنەوە کارا دەبێت، نەك بە باری واقیع و ژیانی ڕاستەقینەدا شەبێتەوە، هەروا سەبارەت پێناسەی خەیاڵکردن گوتراوە: "ئەندەشەکردن شتگەلێکە لە دەروون و ناخدا ، ئەو شتەی کە خەیاڵی تەدا کراوە، بوارەکی فەنتازییەو دروستکراوەو پەشتر بوونی لە زیهندا نەبووە".

ئەرستە وای دەبینێ کە ئەندەشەکردن (فەنتازیا)جەرەکە لە جوڵە لە زیهنی مرۆڤدا و بەرانبەریشی دنیای هەستەکییە، بگرە زانای زمان و وێژە (جورجانی) وای دەبینێت مانا ئەقییەکان لە کرەکی شیعردا نین، هەرچەندە پەشاکی شیعریش لەبەر بکەن، هەرچەندە ئەو لە ڕەڕە و بایەخیان کەم ناکاتەوە لە ڕووە جیاوازە هزری و کەمەایەتی و ئاینییەکانەوە هتد... لەهەمان کاتیشدا دەبینین لەنەو ەخنەگرە گەنجەکاندا، بەڕەز بەند باجەلان دەنووسێت: "من و (سەران ئازاد) لە

پەشەوەی ئەو هەخنەگرانەیە، لە هوانگەی فیکرەوە قسە لەسەر ئەدەبیات دەکەین"- ئەمە لەو لەو چاوپکەوتنەی لەژەر ناوی (پەویستمان بە کەسانەکە بتوانن بە قوڵایی ڕەحیەوە بڕوانن شیعر) لە بەشی شیعروگفتوگەدا لە ماڵپەڕی شیعریی (تەم)دا بڵاوکراوەتەوە و چاوپکەوتنەکە لە سازدانی: حەمە هیوایە.

هەرچی زانای زمان و وەژناس (مەرزوقی)یە، بنەماو کۆکە سەرکیەکانی شیعر بە حەوت دانە ڕیزبەند دەکات، کە دووانیان باس لە کێش و سەروا دەکەن و زیاتر تایبەتن بە شیعری کلاسیکەوە، هەرچەندە بەادیەك دەبێت لەدەق مەدەرنەکانیشدا بوونیان هەبن، بەڵام پێنجەکەی تر دەبێت کەم تا زەر لە هەموو بەرهەمێکی شیعریدا هەبن تا بە شیعر ناوببرێن:

١- مانای باڵا و دروست.

٢- هێزی زاراوەو پتەویی و ناوازەیی و گونجانی لەگەڵ مانادا.

٣- پێکان لەوسفدا، بەشێوەیەکی دروست و وردو ڕاستگۆ و گونجاو لەگەڵ ئەوەی وەسف دەکرێت.

٤- لێکنزیکی لە شوبهاندندا: بەوەی گونجان لەنێوان لێکچوو و لێوچوو دا هەبێت.

٥- گونجاندنی خوازەر لەگەڵ خوازراودا هەبێت، واتا بوونی هەماهەنگی لەنێوانیاندا.

جا ئەگەر بەین ئەم سیما سەرکیانەی کە شیعری پێ دەناسرێتەوە بڕاورد بکەین بەو دەقانەی ئەمڕۆ بە ناوی شیعرەوە بڵاودەبنەوە، دەبینین دووریەکی بە هامتا هەیە لە نێوانیاندا، لەویاندا هونەرو ڕەسنایەتی پەیڕەو دەکراو چێژی دەبەخشی، لەمیاندا سادەبوونەوەی زمان تا ئاستی زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانە بەدی دەکرێت، ئیدی لە لایەکەی دیەوە هەندێك دەڵێن: خوێنەر حەقیەتی لە خوێندنەوەی شیعری سەردەم بتەرێت (بە باش و خراپەکیەوە)، چونکە لای ئاستەم دەبێت لێکیان جیابکاتەوە و بەتایبەتی کە هەڵە نێوان ئەو دوو جەرەش ئاشکراو بەرچاو نییە، تەنانەت دەشگوترێت لە ئەدەبی پاش مەدەرنەدا هەڵە نێوان ژانرە ئەدەبییەکانیش کاڵبووەتەوە و بەیەکداچوون؛ وەك پەیوەندی نێوان پەخشان و چیرۆك و شیعرو ڕەمان و تەناەت شیوەکاریی...تاد.

- بیردەزی نەزمی جورجانی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە دانانی وشە لە شوێنی تەواوی خۆیدا بە هەنانەدی ئەرکە دەلالیەکەی لە سیاقێکیدا دەنێتەدی. زەر خاڵ هەن دەبێت لەم پێناوەدا ڕەچاو و پەیڕەو بکرێن وەك: دانان و تەبایی وشە وماناکەی،

چاوکردنی وانبژی (وتەی وان و کاریگەر) بەنموونە: لەکچوون تەشبیهـ، خوازەو سە جەرکەی، درکە، جوانکاری، دژیەك، وگەزدەزی، کـورتبەی. شـونگەکەی وشە (پـش و پاشخستنی) کە چەن کاریگەریی لەسەر مانا دروست دەکات، لابردنی وشە، جیاکردنەوەو لەکدان، ناسراوو نەناسراو، زانینی بەکارهەنانی زمان.... هتد، ئەمانە ئەرکی شاعیرە کە ئاگاهی هەبەت سەبارەتیان.

لە ئاستیدا لە پەناسەی هەر ئەدەبەکی باشدا گوتراوە: "بەکارهەنانی نموونەیی تایبەتمەندیەکانی مادە سەرەتاییەکەیەتی". جا مادەی سەرەتایی شیعریش زمانە، کەواتە شاعیر دەبەت بزانەت چەن بە شەویەکی هونەریانە بەکاری بهەنەت.

هەروەها تەنتاوی دەت: شیعری ئاستەقینە ئەویە کە هەستەکان دەهروژەنەت و هەژان و ساکان لە ناخدا دروست دەکات.

بەم جەرە لای تایبەتمەندەکانی شیعر دەق لە چوار ووەو وانینی بە دەکرەت:

١- بازنەکانی دەلالەت٢- ئاستی ئیقاع٣- وەنەی شیعری٤- شەوازی هەنینەوەی دەق(ستایە).

چەند نموونەیەکی پراکتیکی:

بە زیاتر وونکردنەوەی ئەو خاڵانەی کە لە سەرەوە ئاماژەمان پەدان، جەی خەیەتی لەرەدا چەند نموونەیەك بهەنینەوە لە شیعرەکانی تەیب قادر کە دەنگەکی دیاری شاعیرانی نەوەی پاش ئاپەینی باشوورەو سەرپەرشتیاری وەبگەی شیعریی تەمە، کە دەنیام ئەو هەمیشە سنگی فراوان بووە بە هەموو تەبینی و سەرنجەك کە لەسەر بەرهەمەکانی بنووسرەن، ئەمەش هەکارە بە ئەوەی لەم لەکەینەویەدا سوودیان لە بەبینین و بە دەوەمەندکردنی گوتارەکە و وەك نموونە بیانهەنینەوە.

١- ئاستی بەکارهەنانی زمان:

وەکو پەشتر گوتمان مافپەدانی تەواو بە هەر هونەرەك بریتییە لە بەکارهەنانی نموونەیی تایبەتمەندیەکانی مادە سەرەتاییەکەی، جا لەباری شیعردا مادە سەرەتاییەکی شیعر بریتییە لە زاراوەو زمان، بە چوون و قووبوونەوە بەو خاڵانەی پەشوودا، دەفامینەوە کە دەبەت شاعیر فەرهەنگەکی شیعریی لادروست ببەت و بە تەگەیشتن لە زانستەکانی وانبژی و شارەزا بوون لە بنەماکانی زمان بتوانەت ئەو بەهرەیەی هەیەتی لە قابەی شیعرەکی سەرکەوتوودا دایبەژەت، هەر ئەو

خاڵانەشن کە شیعر لە ناشیعر یان وەك دەگوترێت (شیعر لە میعر) جیادەکەنەوە. کاری ئەمەش لەڕدا بەیاردان نییە لەسەر باشی و خراپی دەق، یان کاریگەریی و باڵایی مانا تیایاندا، بەڵکو ئەمە لە بواری هونەرییەوە تەماشای دەق دەکەین و دەمانوێت بە دوای ڕەگەزە شیعرییەکاندا بگەڕێین مادام لەڕدا قسەمان لەسەر شیعرە، ئەمە قسە لەسەر هونەری شیعر دەکەین و هەر لەو ڕووەوە تەبینیکان دەنووسین، وەکو تر زەر شیعری سادەش لەمەماندا بوونیان هەیە، وتوێژی ڕاستەوخۆ لەگەڵ جەماوەردا دەکەن و ڕەنگە هەوادارەکی زەریشیان هەبێت، بەڵام لە لایەنی هونەرییەوە بە شێوەیەکی ئەوتۆ پێنەگەیون و بایەخەکی ئەوتۆی هونەرییان نییە.

ڕەخنەنووس ئەحمەدی مەلا لەمبارەوە دەنووسێت: "شیعری ئاسان و زەحمەت نییە، بەڵکو تا چەند زمان بارگاویە بە شیعر؟".

شیعر بە ئەوە نانووسرێت کە خوێنەرەکی دیاریکراو لە پەیامەکەی بگات، چونکە دەرهێنانی پەیام لە شیعردا کارەکی زەر سەختە، چونکە، شیعرییەت ئاوێتەی "پەیام" بووە، هەر کاتێك توانیمان پەیام لە دەق جیا بکەینەوە، واتە، دەقی دیاریکراو بە کەمترین تەزووی شیعریی بارگاوی بووە... شیعر بە تەگەیشتن نییە! ئەی بەچییە؟ بە ئەویە ئەمە لە ناو شیعرەکەدا بژین..

لەڕدا گەر نموونەیەك بهێنینەوە لە بەرهەمەکانی تەیب قادر ئەوا دەبینین لە شیعری (بانك) دا دەنووسێت:

(کوڵك پەویستیی بە هەندێك خەرجکەر هەیە
تا بچێت خەشویستەکەی بهێنێتە ماڵەوە
ماڵی نییە
ئەگەر ماڵی هەبوایە،
خەشوستەکەی لەلای دەبوو و
منداڵەکەی لە باوەش دەگرت)

ئەگەر ئەو پرسیارە لەخەمان بکەین کە گوایا لەڕدا تا چەند زمان بارگاویە بە شیعر؟ ئایا شێوازی دەربڕین ڕاستەوخۆیە یان هونەرەکانی ڕەوانبێژی تەدا بەکارهێنراوە؟ ئایا مانا فرە ڕەهەندەو خوێنەر دەساکێنێت؟ یان زەر نزیکە لە دەربڕینی ڕاستەوخۆو شێوەیەکی وتاری کەنکرێتییەو تیایدا مانا هەر یەك دیوی هەیە؟ ئایا وێنەی شیعریی تەدایە کە دونیای مەجازو واقیع پێکەوە گرە بدات؟ ئایا چ جیاوازییەك لە داشتنیدا هەیە لەگەڵ داشتنی کەسەکی ناشاعیر

دەربارەی هەمان بابەت کە بریتییە لە (قەیرانی دارایی)؟ ئایا ئەگەر ئەو دەڵە ستوونیانە بە ئاسایی بدرێنە پاڵ یەك نابنە پەرەگرافی جەرەك لە وتار؟ ئایا چەندەك وشەکان ناوازەو شیعرییەن و هەزوپەزی تایبەتی خۆیان هەیە کە لە زمانی ڕۆژانە جیای دەکاتەوە؟ ئایا لە ڕووی زاراوەو دروستەو لە لایەنی ڕەزمانەوە هەڵەی تەدا نییە و چەندان پرسیار تریش... لە ڕاستیدا هەر ئەم پەوانانەشن کە بەهای هونەریی بە دەقەکان دەدەن. هەر دوور نەڕۆین لەبەرەدا وشەی (خەرجکەر) دەبوو (خەرجیی) بووایە، کە هەڵەیەکی زەقی نادروستی زاراوە بەکارهێنانە، چونکە خەرجکەر واتە کەسی پارە خەرجکە، کە ئەو لەویدا مەبەستی پەویستی بە خەرجییە نەك خەرجکەر.

ئەمە وەڵای ئەوەی هەندەکجار شیعر توانای هەڵگرتنی هەندەك بابەتی لە خەدا نییە، گەر نا، شەفافییەت و وزەی گیانیی تیا نامێنێت، بەتایبەتی گەر تیماکە بابەتی ڕۆژ بێت و قسەی سەرزارو بنزاری خەڵکی بێت، یان بابەتین جەرەک لە قەیرانی دارایی دروستکراو لە دەقەرەکەدا کە ئەمە کاری ڕۆژنامەنووسانە بەدواداچوونی بە بکەن، لە کاتەکدا هەندەک بابەت لە شیعردا هەر ئاماژەیەکی پەویستەو گەر شاعیر ڕەبچەت بە زیادەڕەییەکی ئاسایی، ئەوا دەقەکە زەر سادە دەکاتەوەو ناشبێتە پەیامەکی سەرمەدی و گەردوونی مرۆڤ، ئەمەش کە شیعر بە نەمریی دەهێڵێتەوەو وای لەدەکات بە هەموو کات و شوێنەك لەبار بێت و هەر بە نوێیی بمێنیتەوە، یان گەر شاعیر بیەوێت لەو بارەوە شیعرەکی باش بنووسێت دەبیت بە دوای ڕەگای ناراستەوخۆی دەربڕین و هونەریی و ئایدیای نوەدا بگەڕێت، بەڵام گەر مەبەستی گەیاندنی هەڵویست و پەیامی خۆی بێت ئەوا شتەکی تەرەو ئەمە نایخەینە نەو دوتویی لەکەینەوەکەمانەوە.

وەکو گوتراوە شیعر سە هەزی ناوەکی پەویستە: هەزی سروشتی شاعیرەتی ناخ، هەزی لەکچووانەن، هەزی ڕاهێنان و ئەزموون، هەرچی ئەوەی سەیەمە بە یەکەم و دووەم و نایەتە دی، بەڵام ئەوەی یەکەم و دووەم بە خاڵی سەیەم بەهەزتر و کامەتر دەبن. بەیە جێی خۆیەتی بپرسین: ئایا شاعیرانی نوە لانی کەم کتێبەکی ڕەوانبێژییان خوێندووەتەوە؟ بە نموونە وەکو (خەشخوانی) عەلائەدینی سەججادی؟ گەر لە کتێبفرۆشیەکانیشدا دەستیان نەکەوێت ڕەنگە گەر بگەڕێن بەدوایدا بتوانن بە شەوازی پی دی ئەف دەستی بخەن.

ئەوەی کە لەسەرەوە سەبارەت کەپلەکەی پەشوو گوتمان دەتوانین لەم کەپلەیەی دەقی (موشەك)یشدا بیبینینەوە، کە چەن جارەکی تر زمان سادە دەبیتەوەو هیچ ڕوویەکی مەجاز هەڵناگرێت، ئەو ڕاستەوخۆ پەیامەك بە پەشهاتەکی لەناکاو دەنووسێت و دووبارە پەنا دەباتەوە بەر کاریگەریی ئەم قەیران و کەشانە لەسەر مرۆڤ و خەشویستان و

ئەو تیایدا دەنووسێت:
(مووشەک لە شارەکان بەاومەکەنەوە
لەو بەینەدا من تیا دەچم
من نامەوە بمرم،
بە تەمام نامەیەک بنووسم و
بینەرم بە خۆشویستەکەم)

(ئەو دەیەوێت گۆرە بێت و بچێتە زانکۆ و
ببێتە دکتۆر و
ژنەکی دووگیان بێتە لای و ڕزگاری بکات و
منداڵەکەی بخاتە باوەشی..)
بەڵام گەر بەینە سەر پەیام و مانا لە دەقەکەدا دەبینین دەقەکەی دانەر زۆر دیدگایەکی مرۆڤدۆستانەی هەیە و داکۆکیکردنە لە مافی ماددی و مەعنەوی هەموو مرۆڤەك و ژیانی بەومەتانە، کە مافە سەرەتاییەکانی بە دابین بکرێت، گوێ لە داواکانی بگیرێت، کە ئەمەش دەکرێت لە پەخشان یان گوتارەکی هزریی و پەلەتیکیدا ئاماژەی پێبدرێت و زیاتریش لەبارو گونجاوتر دەبێت بە ئەو بابەتگەلە نەك شیعر، کە پڕە لە هونەرو ئیستاتیك و ناوازەیی زاراوەو وێنەو هونەرکانی زمان.
هەروەها لەم دەڕەدا بە ڕوونی ئەو مانا باڵایانەی شاعیر ڕاستەوخۆ دەربەینی لەکردوون سەبارەت بە واقیعی دەنگی ئەوی تری ناڕازی و بێبەش و دەنووسێت:
(کەسێک دەیەوێت بڵێت: برسیمە، پێش ئەوەی وشکە تەواو بکات، دەکوژرێت).
بەهەمان شێوە؛ ئەم پەیامە مرۆڤدۆستانە لە کۆتایی ئەم دەقەی تریشدا دەبینینەوە کە چۆن شاعیر بە زمانێکی سادەی بە ڕتووش دەربەین لە نەفرەت کردن دەکات دژی جەنگ و کوشتارو زیاتر دەیەوێت هەڵوەستی ئاشتیخوازانەی خۆی بەیان بکات، وەك لەوەی دەقێکی هونەری شیعریی بئافرێنێت و تازەگەریی لە زاراوەسازی و شێوازی دەربەین بکات تیایداو سیمبول و میتافۆی جیاوازو نوێ بەکاربهێنێت، تا بەرگێکی هونەری باڵای نەخشین و ڕازاوە بکاتە بەری دەقەکە، بە وردبوونەوە لە هەموو تێن و بوونەورو پێکهاتە فەرامەشکراوەکانی گەردوون کە کەرەسەگەلێکی دەوڵەمەندن بە ئافراندن. لەم کەپلەیەدا کەس نکۆڵی لە جوانی مانا نییە، بەڵام ئەوە کاری هونەری شیعر نییە، کە پەیامەك بە ڕووداوگەلێکی ساتەوەخت بنەرێت و ڕای خۆی بەو

جەرە ڕاستەوخۆ بنووسەتەوە، بەڵکو زیاتر سیمای وتارەکی ڕامیاریی و هزریی لەخۆ دەگرێت و بەرزکردنەوەی ئەم دروشمانەش جێی ستایش و خوێندنەوەیە، شان بەشانی ئەو هەموو ڕەپەوانانەی لە شۆقامەکانی پاریس و لەندەن و مەدریدا ئەنجام دەدرێن و سەرکەنەی شەڕو کاولکاری تەدا دەکەن و داوای ئاشتی و ڕەزگرتنی مافەکانی مرۆڤ دەکەن:

(من ئاشتییم خۆش دەوێت، ئاشتی مرۆڤ
من شەڕم خۆش ناوێت، شەڕ تاریکە)

٢- مەجازو میتافەڕە:

گەر سەیری خاڵی چوارو پێنجی مەرجە هونەرییەکانی شیعریی سەرەوە بکەین کە مەرزوقی باسی لێوەکردوون و وەکو پەوانەیەك وەریبگرین، ئەوا لەم کەپلەیەی خوارەوەدا دەبینین کە گورگ و پەپوولە وەك خوازە وەرگیراون بە مەبەستی گەیاندنی مانای ناخی شاعیر، بەڵام دەبینین ئەو دووە هیچ نزیکییەك نییە لە نەوانیاندا لە واقیعدا، تا پەکەوە بیانگونجێنین ومانایان لە هەبهەنجین، چونکە گورگ تایبەی پەپوولە نییە، هەرچەندە پەپوولە بە بچووکی و ناسکی و جوانی وەسف دەکرێت، بەڵام گورگ بە کەڵبەو خوێنەشتن ناسراوەو گەر هیچ نەبوایە شاعیر زاراوە فەلکلۆرییە کۆنەکە (مەڵ)ی لە جیاتی پەپوولە بەکاربهەنایە ڕاستر دەردەکەوت و گونجاوتر دەبوو، لێرەدا نەشازییەکی داوە بە وێنە شیعرییەکە، پاشان لە ڕووی ماناشەوە ئەو هەڵەیەی تە کەوتووە کە چەن متمانە بە گورگ دەکرێت؟ گەر لە جیاتی گورگ بگوترایە ڕەوی زیاتر ڕەی تەدەچوو، چونکە لە منداڵیەوە بە چیرەکی مام ڕەوی و مریشکە ڕەش ئاشنا بووین، پاشان نازانین مەبەستی شاعیر لە گورگ و پەپوولە کەن چونکە هیچ بەخوازراوەك لە ئارادا نییە، ئیدی ئاماژە هەر لە دەی شاعیردا دەمنەتەوە :

(ئەو کاتەی متمانەم بە گورگ کرد
گوتم،
ئاگات لە پەپولە بێت)

هەروەها نموونەیەکی تریش دەهەنینەوە لە دەقی (دەزانم شەوتان چ ڕەنگەکە) کە تەیدا شاعیر چەند خوازەیەکی بەکارهەناوە، بەڵام وادەردەکەوێت لەگەڵ یەکدا ناگونجێن، چونکە هیچ پەیوەستەك نییە لە دنیای واقیعدا وەنەیەکی ئەندەشئامیزی دروستمان پە بدات تا بتوانین ئیستاتیك و داهەنان لەو وێنە شیعرییەدا ببینینەوەو ڕووە مەجازییەکەی بخەمەنین، ئەمەش ئەو بەشەیە کە مەرزوقی لە خاڵکانی شوبهاندن و خوازەدا ئاگاداری کردووینەتەوە کە نەکەوێنە هەڵەی واوە، ئەگینا ڕەونەقی هونەریی لە دەقی شیعردا بزر دەبێت و چ جار ڕامان و ساکان و ڕاچەڵەکین لەناخدا بەرپا ناکات و کەمەندکەشی گیان

ناکات بە زمانە هونەرییەکەی، کە دەبەت لە جەوهەرو سیفاتی بوونی شیعردا هەبەت، لەو شیعرەدا ئەو بەنی پیس دەداتە پاڵ گەڵا، ئەمە هیچ مەجازێکی تەدا نییە، بەڵکو لە واقیعدا گەڵا دەزەت، کەلاك بەگەن دەبەت. دواتریش پەیوەندی گەڵاو زاراوەکانی (دووەوویی و سەرسەریی و کەیلە) هیچ هاوبەشی و پەیوەندییەکی مەجازی و حەقیقی پەکەوەیان نابەستەوە، جگە لەوەی وشەی زبری ڕەژانەن، ئەو دەنووسەت:

(گەڵایەکم لە کردەوە بەنی پیس بوو
گەڵایەکی تریشم لە کردەوە دووەوو بوو
گەڵایەکی تریشم لە کردەوە سەرسەری بوو
گەڵایەکی تریشم لە کردەوە کەیلە بوو)

وەای ئەوەی شەوازی دووبارەکردنەوەی لەکردنەوەی گەڵا لە هەموو دەڕەکاندا، ناشیعریی و لاوازکەرەو هیچ کەکەرەوەیەك لە نەوان خوازرراو و بەخوازراوەکاندا نییە. لەرەدا بە ئەوەی خوەنەر نزیك بکەینەوە لە مەبەستی بابەتەکە دەبەت چەند نموونەیەك لە خوازەی دروست بهەنینەوەو پاشان بەراوردکردنی بەوانەی شاعیر بەکاری هەناون بە خوینەران جە دەهەین:

- ووەمەت گوەی ئاە: خاەی هاوبەشی نەوان ووەمەت و گوە، ەەنگی پەمبە یان سوورکەیەتی کە لەگوەیشدا هەیەو لە ووەمەتیشدا، ئەمەش وەسفەکی جوانە کە مانا دەازەنەتەوەو شەوازەکی هونەریی ناەاستەوخەی دەربەینیشە.
- یان کاتەك کەسەك دەەت: شەرهات، مانای سیفەتی ئازایەتی خواستووە بە کەسەك، چونکە مرەڤ نابەتە شەر بە شەوەیەکی بایەلەژی. بەەام لە بری ئەوەی بەەت فەانی ئازاو جوامەر هات دەەت: شەر هات.
- هەروەها خواستنی شەوەی مانگی یەکشەوە کە دیمەنەکی هەستبزوەنی شاعیرانەیە بە ئەبرەی یار، نموونەیەکی تری ئەو مەجازە شیعریە دروستانەیە. گەر شاعیریش نایەوەت بە نموونە ئەو بەکارهاتووانە بەکاربەنەتەوەو بەەت ئەوانە سواون، ئەوا داهەنانی وەنەی شیعریی نوەی باەاو سەرکەوتوو هیوای هەموو خوەنەران و عاشقانی شیعری باشە و لەو بەوایەدا دەبم شاگەشکە دەبن بە خوەندنەویان، هەرچەندە کارەکی ئاسان و سەرپەی نییە.

جارەکی تریش شاعیر، هاوشەوەی ئەو نموونانەی پەشوو، دووبارە دەکاتەوەو لە شیعری (بە سمکە)دا: وشەکانی (سەرسەریی دەداتە

پاڵ پڕداخ و قۆل بۆ سەراوبن و زبڵ بۆ سەرخۆش)، لەڕدا خوێنەر لە ڕووی هونەرییەوە بزر دەبێت لە گرێدانی ئەو کەرەسانە بەیەکەوە دەرهێنانی خاڵی پێکەوەبەستنی نێوانیان، جگە لەبازدانەکان و شێوەی گۆڕانەوەو بوارنەبوونی هێناسەی قووڵ و شیعریی لە نێوان کەپلەکاندا.. بەیە دەتوانرێت بگوترێت دەقی ئاوهاڵە پەلەکردن و پشوو کورتیی پەوەدیارەو وەکو دەڵێن چێشتەکە بەکاوخۆ نەکوڵاوەو چایەکە وەك پێویست دەمی نەکەشاوە، بەڵێ لە ڕووی ماناوە دەزانین کەسی مەدهەش و سەرخۆش بە بایەخ دەبینرێت لە دنیای واقیعدا و وەك زبڵ ڕەنگە تەماشا بکرێت، بەڵام لە ڕووی هونەری مەجازی شیعرەوە هیچ داهێنان و ئیستاتیك و قەشەنگی تێدا نییەو ڕایەك لەکیان نزیك ناکاتەوە و وێنەیەکی تەکمەی شیعریی نوێی ئیستاتیك ئامێز لە خەناگرێت کە زمانەکی باڵای شیعر بیەازێنێتەوە، جگە لەوەی ئەو زاراوانەش ڕەقن و شیعریی نین، چونکە گەربگەڕێینەوە بە مەرجەکانی پەشوو دەبینین لە خاڵی دوودا مەرزوقی جەخت لەسەر هەزوپەزی وشەی شیعریی دەکاتەوە.

(بیرتە کە دەمانگوت: ئەو هەموو پڕداخە سەرسەرییە،
ئەو هەموو قۆلە سەراوبنە، ئەو هەموو زبڵە سەرخۆشە)

لەدوماهییدا دەخوازم بڵێم ئەمانە چەند نموونەیەك بوون بە ئاوەدانەوە لەو دیاردە بەربڵاوەی کە زەر لە شیعری ئەمڕۆی کوردی گرتووەتەوەو پێویستە بە باشکردنی چەنیەتی بەرهەمەکان، شاعیران زیاتر بە ئارامەوە ئەوە بنووسن کە لەناخیاندا هەیەدەقوڵێت و کاتی تەواوی کامبوونی پە بدەن و دوای چەندان جار دوای پەداچوونەوەو نیشاندانی کەسانی بەسلیقە، کاتەك دەنیابوون بەرهەمەکە ئاستی بەاوکردنەوەی هەیە، ئەنجا ڕەوانەی دنیای خوێنەرانی بکەن.

سەرچاوەو پەراوێز:

1- We have never been Modern Bruno Latour Translated by Cathiren Porter, Harvard University ISBN 9780674948396

2- The Poetry Book, Dk Big Ideas,ISBN 9780241566237, Dorling Kindersley Ltd

3- Figures of Thought, 978-0879232856, What is Poetry author, Howard Nemerov. David R Godine Publisher.

٤- أبو علي أحمد بن محمد بن الحسن المرزوقي، مختارات ابي تمام

الشعرية نظرية عمود الشعر، شرح محمد بن طاهر العاشور دار العربية ٥٦-١٠١.
٥- كتاب الشفاء، المنطق، ابو علي بن حسين بن عبدالله ابن سينا، راجعه وقدم له: د. ابراهيم مدكور.دار الكتاب العربي، القاهرة.
٦-قصيدة النثر من بودلير حتى الوقت الراهن، الجزء الاول. سوزان برنار، ترجمة راوية صادق، دار نشريات .١٩٩٨
٧- ماڕپڕی شیعری تەم بەزمانی کوردی، ساڵی ٢٠٢٥.

- تێبینی/ دوای ئەوەی بەرواری لە ١٥/١/٢٠٢٦دا ڕۆژنامەی ڕێگای کوردستان بڵاوکرایەوە ئەم باباتەیان دا (بە دوو بەش لە دەرفەتەکدا) و تا ئێستا هیچ دیار نەبوو، بۆیە بە پەویستم زانی لەم ماڕپڕە سەنگینەدا بڵاوی بکەمەوە.

دیوە شاراوەکەی فەیلەسوفان!.. سەدیق سەعید ەواندزی

ئینگلیزەکان دەڵێن:_(هەموومان وەك مانگ واین، ەووەکی شاراوەمان هەیە) زۆر جار ئەم ەووە شاراوەیە دەکەوێتە بەر ڕۆشنایی و ئیدی حەقیقەتی بوونی مرۆڤ وەك ئەوەی کە هەیە دەردەکەوێت نەك ئەوەی خۆی لە بەرگ و ماسکەکی نماییشیدا دەنوێنێت! بەگومان بە کەسانێکی ئاسایی گەر ئەم ەووە شاراوەیە خاڵك و پەلەیەکی ڕۆشیشی تێدا بێت، ڕەنگە ڕەسی تە بچێت و ئاسایی بێت، بەڵام بە فەیلەسوفان و بیرمەندان نەك هەر ئاسایی نییە، بەڵکو شەرمەزاریی و ەووڕۆشییەکی گەورەی مرۆیی و مەژوویشە، چونکە فەیلەسوفان کار لە سەر زانستی زانین و فەلسەفە و هوشیارکردنەوەی تاك و داهێنانی هزری و تەزی جیاواز دەکەن. لەو ماوانەی ەابردوودا، چەندین وتارم لە بارەی هەریەك لە (هایدگەر و نیتشە و فەکە) بەزمانی کوردی خوێندنەوە، چونکە تەنها ئەو زمانە دەزانم. بە ەاستی زانیاریی وایان تێدا بوو بە من سەیر و نوێ و شکهێنەربوون، ئاخر ئەو فەیلەسوفانە لای زۆرینەی هەرە زۆری نووسەرانی کورد، تا ەادەی پەیامبەرەکی ئایینی پیرۆز کراون و وایان لێهاتووە گەر نووسەرەك لە نووسینەکانیدا

ناویان نەهێنەت، ئەوا بە نەخوێندەوار و بە ئاگا لە دنیای ڕۆشنبیری ناوی دەبرێت، گەر ساڵانە سەد کتێبیش بخوێنێتەوە!
ئەوەی ئێمە لە بارەی هایدگەر زانیومانە، تەنها بوون و زمانە، بەڵام ئێم فەیلەسوفە، ڕەوایەتی بە جینەسایدی جوولەکەکان داوە، ئەندامی حزبی ناسیونالستی ئەڵمانی بووە، هەوێداوە پەرەزی نازییەکان پاك بکاتەوە و تا مردووش ئامادە نەبووە هاوسەزی ئەو تراژیدیایە بێت، کە تا ئێستاش پەیەکی گەورەی پە شەرمەزاریە بە تەواوی مەژووی مرۆڤایەتیدا ! نیتشە دەڵێت:
کە چوویە لای ژنەکت قامچییەکت لە بیر نەچێت، باوەڕی بە دەسەڵات و خزمەتکار و ڕەعیەت هەبووە، تەنها فاشیستەکان و کۆنەپەرستەکان سەرسامن بە بیری نیتشە. فەکە، هەمەسەکسواڵ بووە! بە ماوەی بیست و پێنج ساڵ، گەنجێکی کوەی هاوماڵ کردووە و لەگەڵی ژیاوە، بە دوایدا چەتە جەزائیر، سەرنجامیش بە نەخۆشی ئایدز مردووە. شەپنهاوەر، هانی مرۆڤکانی دەدا خۆیان بکوژن و بەردەوام ڕەشبینانە بیری دەکردەوە، کەچی تا ئەو سەری ئاسمان دەستی بە ژیانەوە گرتبوو، ئێمە وەرای ئەوەی گاڵتە بە ژنان دەکات و بە قازو مراوی دەیانچوێنێت!
ئێم ڕووە شاراوانەی فەیلەسوفان، نەك هەر نەنگییە، بەڵکو خۆیان و فەلسەفەکەشیان دەخاتە ژێر پرسیارەوە، ئاخر چۆن دەکرێت تە فەلسەفە پیشانی مرۆڤایەتی بدەیت، بەڵام بە نەخۆشی ئایدز بمریت، کە هەموومان دەزانین ئەو نەخۆشییە زادەی جۆرەها سەکسی نەشیاوە؟ ماركس، کە بە بەوای من ناشە ناوی لەگەڵ ئەوانە بهێنرێت، فەلسەفەی ماركسیزمی دانا، کە دیارترین فەلسەفەی خزمەتکردنە بە مرۆڤایەتی بە ئێستاشەوە بەراورد بە سیستەمی نامرۆیی سەرمایەداری، کەچی کاتە سۆڤییەت ڕووخا، تین و توانجی دنیا لە شەشکە و لینین و ماركس دەگیرا و گاڵتە بە کۆمۆنیزم دەکرا، بەڵام هەمان ئەوانەی ڕەخنە لە ماركسیزم دەگرن، سەیر لەوە دایە سەرسامن بە کەسێك کە چاوی لە کوشتنی پێنج ملیۆن مرۆڤی بە تاوان پێشیوە! بە داخەوە ئەوەی تا ئێستا لە ڕەی وەرگەڕانەوە بە ئێمە لە بارەی ئەمانەو دەیانی تر گێشتووە، هەر تەنها ڕووە ماسکدراوەکەی ئەو فەیلەسوفانە و نموونە گەلێکی دیکەن. بەیە ئێمە پێویستیمان بەویە، زانیاریی نوە لە بارەی ئەوانە بزانین، زانیارییەك کە بوونیان بە ڕاستەقینەیی دەربخات، ئەمەش بە وەرگێڕانەك دەکرێت، وەرگێڕان وەك ئەمانەت ببینێت، نەك هەوەسی کەسی!

*ئێم بابەتە لە هەفتەنامەی ڕەگای کوردستان بڵاوکراوەتەوە.

نە بۆ شەرم بە نە شەرمن بە.. بەختیار محەمەد

هەبەت شەرمنیی لەگەڵ بۆ شەرمیی جیاوازە: ئەویان نەخۆشییە، نەخۆشییەکی دەروونیی و کۆمەڵایەتییە؛ بەڵام ئەمیان جۆرێك لە بێوشتییە. هەندێك جار بەڕێك گەمژەییشی لەگەڵدایە. بۆ شەرمیی، بۆ ئابڕوویی کۆمەڵایەتی و سیاسییە. کەسی بۆ شەرم شەرم ناکا لە درێیەکانی، لە هەڵەوەییەکانی، لە دزییەکانی...؛ بەڵام کەسی شەرمن، بەپێچەوانەوە، تەنانەت شەرم لە ویستی خۆی و لە کەمترین داخوازی مافی خۆی و لە دەرخستنی سروشتی خودی خۆی دەکا.

کەسی شەرمن زیاد لە پێویست دەچێتەوە ناو خۆی، سیفەتی کیسەڵ و هێلکەشەیتانێکەی (کرمی لوولپێچی) هەیە؛ بەڵام کەسی بۆ شەرم زیاد لە پێویست دەچێتە دەرەوەی سنووری خۆی و دەوروبەرەکەی بە فشەکانی، بە درێیەکانی، بە تاوانەکانی، بە فریودانەکانی، بە مەراییەکانی، بە هەلپەرستییەکەی... بێزار دەکا؛ کەواتە شەرمنیی و بۆ شەرمیی دوو ئاڵاستەی نەرێنیی پێچەوانەیان هەیە: یەکیان بۆ ناوەوەی خودە و ئەوی دیکەیان بۆ دەرەوەی خودە. یەکەمیان تەنیا زیان بە خود دەگەیەنێ، بەڵام ئەوەی دووەمیان زیان بە خەڵکی دیکە و دەوروبەر و کۆمەڵگە دەگەیەنێ. لەمەوە شەرمنیی خود وێران دەکا، بەڵام بۆ شەرمیی بەرژەوەندەکانی ئەوی دیکە و کۆمەڵگە وێران دەکا.

شەرمنیی پێچەوانەی بۆ شەرمییە: شەرمنیی شاردنەوەی خودە (خۆشاردنەوەیە)، بەڵام بۆ شەرمیی بەهەڵاکردنی خودە. شەرمنیی تاکێك بەرهەم دەهێنێ، کە ناتوانێ (لە دەرەوە) بۆ شەرم بێ؛ بەڵام بۆ شەرمیی تاکێك بەرهەم دەهێنێ، کە لە هەموو شوێنێکدا لە لووتکەی بۆ شەرمیدایە (هەبەت بۆ شەرمیی بە مانا بێزارکەرەکەی). واتە شەرمن قەت ناتوانێ بۆ شەرم بێ، هەروەك چۆن بۆ شەرمیش قەت ناتوانێ شەرمن بێ. هەر بۆیەشە مرۆڤی شەرمن دوورەپەرێزە، بەڵام بۆ شەرم کۆمەڵایەتییە. شەرمن تەنانەت بۆ ئیرادەشە (ئەوە ئەگەر ترسنۆکیش نەبێ). ئەوەتە کەسێکی وەك (فیلیپی سێیەم)، کە لە نێوان ساڵانی 1598 – 1621ز پادشای ئیسپانیا بووە، لەبەر شەرمنیی (وەك هۆکارێکی سەرەکی) نەیتوانیوە فەرمانەوایی وڵاتەکەی بکا و هەموو دەسەڵاتێکی خۆی بەخشیوەتە (ڕۆجاس) ی دۆکی لێرما: ((بەو پێیەی، کە

شەرمن و کەمدوو و بۆ توانا بووە لە سەرکردایەتیکردنی وڵات، بۆیە هەموو دەسەڵاتێکی فەمانڕەوایی خۆی و پێداویستییەکانی بەخشیوە بە فرانشسکۆ جۆمز دی ساندۆفال، واتە ڕۆجاس، دۆکی لۆرما)).(1) ول دیورانت دەشێت: ((لویسی سێزدەیەم)) یش کەسێکی ((شەرمن...)) بووە.(2)
بەهەرحاڵ شەرم و شەرمنیی دوو دیاردەی جیاوازن: شەرم بەهایەکی ئەخلاقییە، بەڵام شەرمنیی نەخۆشیەکی کۆمەڵایەتی و دەروونییە. چۆن؟ بەنموونە: ئێمە شەرم لە کردنی تاوان دەکەین، هەبەت ئەمە شەرمێکی ئەرێنییە؛ بەڵام کە شەرم لە داواکردنی مافی خۆمان دەکەین، ئەمە شەرمێکی نەرێنییە (واتە ئەمە شەرمنییە)؛ بەڵام لەلایەکی دیکەوە بۆ شەرمیی دژی هەموو ئەمانەیە. واتە بۆ شەرمیی نە شەرمە، نە شەرمنییشە، بەڵکو بۆ شەرمیی بەزاندنی هەموو سنوورێکی کۆمەڵایەتی و دەروونی و ئەخلاقییە. واتە بۆ شەرمیی – پێ بە پێستی وشەکە - بەهەڵایە: بەهەڵایی – بەتایبەتی – لە قسەکردن و لە هەفتارکردن. گەلێ، کەسی بۆ شەرم دەشێ هەموو تاوانێك بکا لە پێناو بەرژەوەندەکانی خۆیدا، بەڵام کەسی شەرمن ناتوانێ ئەمە بکا، چونکە کەسێکی بۆ ئیرادە و گۆشەگیر و دوورەپەرێزە، هەر بۆیەشە شەرمنەکان – زۆر بە دەگمەن نەبێ – نابنە تاوانبار، بەڵام هەموو بۆ شەرمەکان دەشێ ببنە تاوانبار.
کێشەی بۆ شەرمەکان ئەوەیە، کە زۆربەی جار درێزنن، جێی متمانە پێکردن و بۆوانین، بەرژەوەندخواز و هەڵپەرستن، ساختەچی و نماییشکارن، بەڵام شەرمنەکان پێچەوانەی ئەمە: کەسی ڕاستگۆن، جێی متمانە و باوەڕن، بەرژەوەندخواز و هەڵپەرست نین، ساختەچی و نماییشکاریش نین؛ کەواتە شەرمن خۆی وێران دەکا، بۆ شەرمیش ئەوی دیکە وێران دەکا؛ ئەمەش لەسەر بنەمای ئەوەی، کە کەسی شەرمن ناتوانێ داوای مافەکانی خۆی بکا (بەڵکو مافیشی دەخورێ)، بەڵام کەسی بۆ شەرم نەك هەر داوای مافی خۆی دەکا، بەڵکو بە تەڵەکەبازیی و درۆ و دەلەسە مافی ئەوانی دیکەش دەخوا و بۆ خۆی گلی دەداتەوە.
گرفتی مرۆڤی شەرمن ئەوەیە، کە لە دەرەوەی بازنەی خێزانەکەی خۆی ناتوانێ داوای کەمترین مافی خۆی بکا، بەڵام بۆ شەرم نەك هەر شەرم ناکا (کە ئەمە شتێکی ئەرێنییە) داوای مافی خۆی بکا، بەڵکو مافی ئەوانی دیکەش پیشێل دەکا و دەخوا.
بێگومان شەرم سیفەتێکی بێماوەییشە. واتە لە باوانەوە بۆ کڕپە و منداڵ دەگوازرێتەوە. هەموومان دەکرێ لە واقیعی ژیانی ڕۆژانەی خۆماندا سەرنجی ئەوە بدەین، کە ئەو خێزانانەی باوانیان شەرمنن، منداڵەکان، ئەگەر هەمووشیان نەبێ، هەندێکیان شەرمن دەردەچن. هەبەتە ئەم بێماوەییە هەر تەنها بەند نییە بە سیفەتی جینەکانەوە، بەڵکو بەندە بە پەروەردەیەکی شەرمنیشەوە لە سەر

دەستی دایك و باوكێكی شەرمن (هەبەتە شەرمنیی بە واتا نەرێنیی و ناتەندروستەكەی). ئێمە پێشتریش ئاماژەمان بەوە داوە، كە شەرمی ئەرێنیی و تەندروستیشمان هەیە. شەرمی تەندروست سنوور بێ كارە نابەجێ و زێدەییەكانمان دادەنێ، جا لە هەر بوارێكی ژیانماندا بێ. شەرمی تەندروست ئەوەیە، كە لە هەموو كارێكی خراپ دەمانپارێزێ، كەچی هانمان دەدا بێ هەموو كارێكی باش. شەرمی تەندروست (یان ئەرێنیی) شەرمنیی نییە، چونكە شەرمنیی شەرمێكی نەرێنیی و ناتەندروستە: شەرمێكی نەخۆشانەی وێرانكەرە؛ بەكو شەرمی تەندروست ئەخلاقێكی بەرزی مرۆییە: بەشێكە لە هەموو بەهایەكی چاك. بەنموونە: ئازادی بەبێ بەهای شەرمی ئەرێنی و تەندروست نابێ. هیچ ئازادییەك نییە سنووری شەرمی تەندروستی تێدا نەبێ؛ كە ئەم شەرمە نەبوو، واتە بەهۆایی هەیە. لێرە شەرم سیستم و ئێكخستنی هەموو شتێكە. واتە شەرم دژی ئاژاوە و بەهۆاییە. شەرم سیستمە: سیستمی ئازادییە. واتە ئێمە شەرم دەكەین كە دەستدرێژی بكەین، بەنام شەرم ناكەین، كە خۆشەویستی بكەین؛ شەرم دەكەین، كە تێبزگێ بین، بەنام شەرم ناكەین، كە لەگەڵ دڵخوازمان سێكس بكەین؛ شەرم دەكەین، كە درێ بكەین، بەنام شەرم ناكەین كە هەڵە بكەین؛ شەرم دەكەین، كە بێدەنگ بین، بەنام شەرم ناكەین، كە داوای مافی خۆمان بكەین… تاد؛ بێیە شەرم بكە، بەنام شەرمن مەبە!

پەراوێزەكان:

1- ول ديورانت، قصة الحضارة, ترجمة: فؤاد اندراوس/ محمد علي ابوذرة, المجلد الخامس عشر 29/30، كتاب 29, ص 98.

2- هەمان ژێدەر، ل 240.

بەختیار محەمەد